

การเตรียมตัวก่อนตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท^๑

นางวันณา พัดเกาะ

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (ภาคพิเศษ)

ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตนครราชสีมา

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาความตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท(๒) เพื่อศึกษาการเตรียมตัวก่อนตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๓) เพื่อศึกษาการเตรียมตัวก่อนตายตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อนำมาปรับใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน โดยทำการศึกษาจาก พระไตรปิฎก หนังสือตำราทางพระพุทธศาสนาที่มีความเกี่ยวข้องกับการวิจัยในครั้งนี้

ผลการวิจัยพบว่าคำว่า ความตาย หมายถึง การสิ้นชีวิต มีเหตุที่ทำให้เกิดขึ้น ๔ ประการ คือ อายุขยระมณะ ได้แก่ ตายเพราะสิ้นอายุก็มมกขยระมณะ ได้แก่ ตายเพราะสิ้นกรรม อุภยขยระมณะ ได้แก่ ตายเพราะสิ้นทั้งอายุและกรรมทั้งสองพร้อมกันอุปจเฉทกมระมณะ ได้แก่ ตายเพราะกรรมเข้าไปตัดรอนส่วนการเตรียมตัวก่อนตายนี้เป็นการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาประพฤติปฏิบัติ คือ ให้ละเว้นการทำความชั่วอันเป็นหนทางที่จะนำพาชีวิตไปสู่อบายภูมิ และให้ประพฤติปฏิบัติแต่ความดีงามโดยการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาปฏิบัติ ได้แก่ กุศลมูล ๓ โภค ๓ สัมปรายิกัตถประโยชน์ กุศลกรรมบถ ๑๐ บารมี ๑๐ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ เป็นต้น

การเตรียมตัวก่อนตายในพระพุทธศาสนา เป็นการเตรียมความพร้อมของชีวิต ปฏิบัติตนตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงสอนเพื่อจะใช้เป็นเกราะ ป้องกันตนเอง ไม่ให้นำพาชีวิตของตนไปสู่ความเสื่อมตกอบายภูมิ ทุกคติ วินิบาต เมื่อความตายมาเยือน จะทำอย่างไรให้ชีวิตเบื้องหลังความตายไม่เดือดร้อน สงบร่มเย็น อยู่ในดินแดนที่เรียกว่า สุคติภูมิ สำหรับหลักธรรมที่ใช้เป็นวิธีการในเตรียมตัวก่อนตายในพระพุทธศาสนาที่จะนำมาปรับใช้ในสังคมไทย คือ กุศล ๓ โภค ๓ สัมปรายิกัตถประโยชน์ กถาวัตถุ ๑๐ กุศลกรรมบถ ๑๐ บารมี ๑๐ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐

การสร้างบุญขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทุกคนสามารถทำได้โดยไม่เสียเงินทอง ให้การสร้างบุญนี้ ตนเองเป็นผู้กระทำเอง นั่นก็คือ การนำหลักสติปัญญา ๔ หลักมรณัสสติ โยนิโสมนสิการ และอัปมาทธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมที่บุคคลทุกคนจะต้องนำมาปฏิบัติ และพิจารณาอยู่

^๑ วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาหลักสูตร พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีพุทธศักราช ๒๕๕๖.

อย่างเนืองๆเพื่อไม่ให้ตนเองหลงใหลมัวเมาหลงระเรีง กับชีวิตที่ไม่มีความแน่นอน เพราะมีความตายรอคอยอยู่เบื้องหน้า

ABSTRACT

This thesis consisted of three purposes. They were to (1) study death in Theravada Buddhism, (2) study preparation before death, and (3) apply the preparation of death in Theravada to Thai society. Data were studied from Tripitaka, and Buddhism texts related to the research.

Studying death in Theravada Buddhism was found that the word “death” referred to the end of life. There four cases of death. They were (1) Ayukkhayamoraṇa, death based on life expiration, (2) Kummukkhayamoraṇa, death based on action expiration, and (3) Ubhayukkhayamoraṇa, death based on the end of life and action, and (4) Upucchetakamoraṇa, death because of being destroyed by the action. Death preparation happened by applying Buddhism Dhamma by avoiding bad ways for a hell. However, three roots of good action, three skills, three wholesome course of action, ten perfections, and ten bases of meritorious action .from Bhuddhism Dhamma principles should be taken for real practice.

A study of death preparation was found that the preparation before death in Theravada Buddhism was readiness of life based on Dhamma principles taught by Buddha. It was armour to prevent themselves from the hell after the death. Thus, in order to make life after death quiet and peaceful, Buddhism Dhamma principles such as three roots of good action, *sāṃ-bpraa-yi-gàt-tà bprà-yòht*, ten subjects for discussion, ten wholesome courses of action, ten perfections, and ten bases of meritorious actions should be taken for real practice in Thai society.

Applying the preparation of death in Theravada to Thai society was found that it was the highest state of making merit in Theravada Buddhism. Everybody no matter rich or poor could make merits by themselves, that was, applying four foundations of mindfulness, death consciousness, Yonisomanasikan and Uppamatham to their daily life by having a continuous consideration so that this

behavior would prevent themselves from being immersed in life addiction. Life was not sure because the death was waiting for ahead.

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนากล่าวว่า การที่มนุษย์ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏที่แสนจะยาวนานนี้ไม่ถึงซึ่งนิพพานเสียที ก็เนื่องด้วยมนุษย์มีอวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้งในทุกข์ว่ามีอยู่ ความไม่รู้แจ้งในเหตุแห่งทุกข์ ความไม่รู้แจ้งในความดับทุกข์ ความไม่รู้แจ้งในการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ คือไม่รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ และอริยมรรค ๘ จึงเป็นเหตุให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิดไม่จบไม่สิ้น และชีวิตในสังสารวัฏนั้นเป็นชีวิตที่เสี่ยงภัยมาก เพราะเมื่อเราเกิดมาแล้ว หากอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการสร้างชีวิตที่ดี เราอาจจะพลาดพลั้งไปทำบาปอกุศล เพราะขาดกัลยาณมิตรคอยชี้แนะในหนทางแห่งการสร้างชีวิตที่ดี เมื่อละโลกไปแล้ว แรงกรรมที่เรากระทำไว้อย่อมจะส่งผลให้เรามีโอกาสไปเกิดในอบายภูมิได้มาก

พระพุทธศาสนาสอนให้เราระลึกถึงความจริงแห่งชีวิต เพื่อป้องกันความประมาทความมัวเมาในความเป็นหนุ่มเป็นสาว ความมัวเมาในความไม่มีโรคและความมัวเมาในชีวิต เพื่อไม่ให้ต้องเศร้าโศกเสียใจในเมื่อตนเองต้องพลัดพรากจากบุคคลและสิ่งที่ดีที่ตนเองชอบใจ และเพื่อให้ยึดมั่นในกฎแห่งกรรม มุ่งทำแต่ความดีหลีกเลี่ยงความชั่ว พระพุทธองค์จึงสอนให้เราระลึกถึงความจริงแห่งชีวิต ๕ ประการ ที่ควรนำมาพิจารณาอยู่เนืองว่า เรามีความเป็นธรรมดา เราไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา เราไม่ล่วงพ้นจากความเจ็บไข้ไปได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา เราไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ เราจำต้องพลัดพรากจากบุคคลและสิ่งของที่เรารักเราชอบใจทั้งสิ้น เรามีกรรมเป็นของตัวเอง เราทำดีจะได้ดี ทำชั่วจะได้ชั่ว

มนุษย์ทุกคนไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงจากความตายไปได้ มนุษย์ควรที่จะเตรียมตัวให้พร้อมก่อนตาย และจะต้องตายอย่างมีคุณภาพ ตายอย่างมีสติและสมศักดิ์ศรีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ที่แสนจะยากยิ่ง เมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้ว จะต้องไม่ไปมือเปล่า มนุษย์จะต้องนำบุญกิริยาวัตถุทั้ง ๓ ประการ คือ ทาน ศีล ภาวนา ไปด้วย เพื่อป้องกันตนเองไม่ให้ตกอยู่ใน อบายภูมิ ทุกคติ วินิบาต และนรก ด้วยเหตุนี้เองจึงเป็นแรงผลักดันให้ผู้วิจัยมีความสงสัยใคร่รู้ว่า เมื่อทุกชีวิตจะต้องตายลาลับจากโลกนี้ไปก่อนที่จะตาย เราจะมีวิธีการเตรียมตัว เตรียมความพร้อมก่อนตายได้อย่างไร มีหลักธรรมใดบ้างทางพระพุทธศาสนา ที่เราจะนำมาปฏิบัติเพื่อป้องกันตนเอง ไม่ให้พบเจอกับ อบายภูมิ ทุกคติ วินิบาต และนรก เมื่อความตายต้องมาเยือนเราจริงๆ

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการเตรียมตัวก่อนตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการเตรียมตัวก่อนตายตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อนำมาปรับใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) มีวิธีการดำเนินการวิจัยต่อไปนี้

๑.๓.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐม (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

๑.๓.๒ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ วรรณคดี สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ตำราวิชาการ และรายงานการวิจัยที่มีความสอดคล้องกับงานวิจัยนี้

๑.๓.๓ วิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดตามกรอบของวัตถุประสงค์ และประเด็นดังต่อไปนี้ ความตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท การเตรียมตัวก่อนตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท และการเตรียมตัวก่อนตายตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อนำมาปรับใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน

๑.๓.๔ เรียบเรียง และสรุปผลการวิจัยพร้อมข้อเสนอแนะ

๑.๓.๕ นำเสนอผลการวิจัยโดยพรรณนาวิเคราะห์

๔. สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องการเตรียมตัวก่อนตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยทำการศึกษาวิจัย ๓ หัวข้อคือ (๑) เพื่อศึกษาความตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาการเตรียมตัวก่อนตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๓) เพื่อศึกษาการเตรียมตัวก่อนตายตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อนำมาปรับใช้ในสังคมไทย สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

ความตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาเรื่องความตายในพระพุทธศาสนา พอสรุปได้ว่า ความตายในพระพุทธศาสนา นี้ตรงกับ คำว่า “มรณะ” แปลว่า ความตาย นี้ มีศัพท์ทางวิชาการที่หมายถึงความตาย หลายศัพท์ด้วยกันขึ้นอยู่กับฐานะและประเภทของบุคคล เช่น จุติ ดับ ทำกาละ แดกกายล้าลาย ชันท์ การทิ้งร่างเก่า มรณภาพ อสังขารม อนิจกรรม นิพพาน ปรีนิพพาน ดังนั้น ความตาย หมายถึง การสิ้นชีวิต มีเหตุที่ทำให้ปรากฏเกิดขึ้น ๔ ประการ คือ อายุขยระมรณะ ได้แก่ ตายเพราะสิ้นอายุ กัมมัชชะมรณะ ได้แก่ ตายเพราะสิ้นกรรม อุภยักชะมรณะ ได้แก่ ตายเพราะสิ้นทั้งอายุและกรรม ทั้งสองพร้อมกัน อุปัจเฉทกมรณะ ได้แก่ ตายเพราะกรรมเข้าไปตัดรอน

จากความหมายดังกล่าวความตายยังสามารถแบ่งเป็น ลักษณะของความตายซึ่งมีทั้งหมด ๔ ลักษณะ ได้แก่ (๑) อายุขยมรณะ คือ ตายเพราะถึงเวลาที่จะต้องตายหรือตายเพราะหมดอายุขัย

(๒) กัมมกขมมรณะ คือ ตายเพราะสิ้นบุญสิ้นกรรม (๓) อุภยักขมมรณะ คือ ตายเพราะสิ้นอายุขัย และสิ้นบุญ (๔) อุปัจเฉทกมมรณะ คือ ตายเพราะกรรมตัดรอน

ความตายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ในพระพุทธพจน์ได้ปรากฏมีการกล่าวถึงการตายไว้ว่า ความตาย หรือ มรณะ หรือ มฤตยู ว่าเป็นการเดินทางสู่ ปรโลก

ในพระพุทธศาสนายังกล่าวว่าความตายเป็นกระบวนการของสังสารวัฏ ซึ่งพระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่าเหตุปัจจัยที่จะนำพามนุษย์ให้กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏนี้ก็คือ เพราะมนุษย์มี อวิชชา คำว่า อวิชชา นี้ก็คือ ความไม่รู้แจ้งนั่นเอง ไม่รู้แจ้งว่านี่ นี้คือ ความทุกข์ นี้คือ หนทางแห่งความดับทุกข์ นี้คือวิธีปฏิบัติเพื่อจะนำไปสู่การดับทุกข์ อวิชชาเป็นเหตุปัจจัยแห่งความไม่รู้แจ้งในสังขาร อวิชชา กิเลส ตัณหา นั้น นอกจากจะเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์โลกต้องไปเกิดอีกแล้ว ยังเป็นเหตุเป็นปัจจัยโดยตรง ให้สัตว์โลกเกิดความเศร้าโศก คร่ำครวญ เสียใจ หดหู่ใจ เป็นทุกข์ ในปัจจุบันอีกด้วย ทั้งนี้เนื่องจาก อวิชชา กิเลส ตัณหา ทำให้สัตว์โลกปรารถนาในกามคุณทั้ง ๕ คือ รูป สวयๆ เสียงเพราะๆ กลิ่นหอมๆ รสอร่อยๆสัมผัสที่นุ่มนวล แต่กามคุณทั้ง ๕ เป็นของไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปเป็นธรรมดา การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก และการประสบกับสิ่งที่ไม่น่ารัก จึงเป็นสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นตามปกติวิสัยของสัตว์โลก สัตว์โลกทั้งหลายเมื่อไม่ได้ตามปรารถนา ย่อมขัดเคือง เศร้าโศก คร่ำครวญ เสียใจ หดหู่ใจ เกิดความทุกข์ เมื่ออวิชชา กิเลส ตัณหาดับสนิทแล้ว ย่อมไม่ติดใจ ไม่เพติดเพติด ไม่ถามถึง ไม่กำหนด ในกามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เมื่อพลัดพรากจากสิ่งที่รัก และประสบกับสิ่งที่ไม่น่ารัก ย่อมไม่ขัดเคือง ไม่ยินดียินร้าย ย่อมอยู่เป็นสุข ความทุกข์ในปัจจุบันจึงดับสนิทไปด้วย

การที่จะดับ อวิชชา กิเลส ตัณหา กรรม และผลของกรรม ให้ดับสนิทได้นั้น จะต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ซึ่งโดยสรุปได้แก่การปฏิบัติสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ผลของการปฏิบัติสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐานดังกล่าว จะทำให้สามารถละกิเลส ตัณหา อุปาทาน กรรม และผลของกรรมได้โดยเด็ดขาด ทำให้เหตุและปัจจัยที่จะทำให้ต้องไปเกิดอีก ดับสนิท การเกิดอีก จึงไม่มี ไม่ต้องกลับเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏอีกต่อไป เป็นการพ้นทุกข์ตลอดกาลนิรันดร

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเหตุและปัจจัยแห่งความตายไว้มี ๓ สาเหตุปัจจัย ได้แก่ (๑) ความดับของรูปนามที่เรียกว่า ภังคขณะ (รูปนามมีอาการ ๓ คือ อุปาทะฐิติ ภังคะ แปลว่า ความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป) แม้สัตว์ยังมีชีวิตอยู่แต่รูปนามก็เกิดดับตลอดเวลา (๒) การมีอยู่ของคน สัตว์ ต้นไม้ อันเป็นอาหารของชาวโลกที่ใช้เรียกกัน ทั่วๆ ไป แต่โดยปรมาตม์ที่เพ่งถึงแก่นแท้แล้ว ไม่มีสัตว์ตาย และต้นไม้ก็ไม่มีชีวิตินทรีย์มีแต่อดุขรูปเท่านั้น (๓) การปรินิพพานของท่านผู้สิ้นอาสวะ ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธ เจ้า พระอรหันต์

ในส่วนของความตายกับกรรมในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนากล่าวว่ากุศลกรรมดี อุกุศลกรรมซึ่งบุคคลได้ทำไว้แล้วนั้น ได้สั่งสมจดจำไว้ สั่งสมไว้ในจิต ซึ่งสั่งสมไว้ในจิตส่วนที่เรียกว่า “จิตไร้สำนึก” การเกิดและการตายของสัตว์โลกต่างๆ ตามปกติจะมีลักษณะอย่างเดียวกัน คือ ขณะเมื่อกำลังจะถึงแก่ความตาย บุญ บาป กุศล อุกุศล อย่างใดอย่างหนึ่งที่เคยทำไว้แล้ว จะมาปรากฏในภวังคจิต เรียกว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ยกเว้นผู้ที่ได้เคยฝึกอบรมจิตมาก่อน จนมีความสามารถพิเศษ เช่น ผู้ที่ปฏิบัติสมณะกรรมฐานจนได้ฌานอย่างชำนาญชำนาญแล้ว เมื่อกำลังจะถึงแก่ความตาย ก็จะกำหนดจิตให้มีฌานเป็นอารมณ์ จิตที่มีฌานเป็นอารมณ์นั้นกำลังสูงมาก หากถึงแก่ความตายลงในขณะนั้น ก็จะไปเกิดในพรหมโลก

การเตรียมตัวก่อนตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การเตรียมตัวก่อนตายนี้เป็นการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประพฤติปฏิบัติ คือให้ละเว้นการทำความชั่วอันเป็นหนทางที่จะนำพาชีวิตไปสู่อบายภูมิ อันเป็นภพภูมิแห่งความเสื่อมของชีวิตโดยให้ละเว้น จากการประพฤติความ และให้ประพฤติปฏิบัติแต่ความดีงามโดยการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาปฏิบัติ ได้แก่ กุศลมูล ๓ โภค ๓ สัมปรายิกัตถประโยชน์ กุศลกรรมบถ ๑๐ บารมี ๑๐ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ เป็นต้น

การเตรียมตัวก่อนตายในพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อนำมาปรับใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน

การเตรียมตัวก่อนตายในพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้ เป็นการเตรียมความพร้อมของชีวิตเตรียมหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่จะเป็นเกราะป้องกันตนเอง ไม่ให้นำพาชีวิตของตนไปสู่ความเสื่อมตกอบายภูมิ ทุกคติ วินิบาต เมื่อความตายมาเยือน จะทำอย่างไรให้ชีวิตเบื้องหลังความตายไม่เดือดร้อน สงบร่มเย็น อยู่ในดินแดนที่เรียกว่า สุคติภูมิ สำหรับหลักธรรมที่ใช้เป็นวิธีการในเตรียมตัวก่อนตายในพระพุทธศาสนาที่จะนำมาปรับใช้ในสังคมไทย คือ กุศล ๓ โภค ๓ สัมปรายิกัตถประโยชน์ กถาวัตถุ ๑๐ กุศลกรรมบถ ๑๐ บารมี ๑๐ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ การเตรียมตัวก่อนตายในพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อนำมาปรับใช้ในสังคมไทยปัจจุบันนี้ เป็นการสร้างบุญขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทุกคนสามารถทำได้โดยไม่เสียเงินทองให้การสร้างบุญนี้ ตนเองเป็นผู้กระทำเอง นั่นก็คือ การนำหลักสติปัฏฐาน ๔ หลักมรณัสสติ โยนิโสมนสิการ และอัปมาทธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมที่บุคคลทุกคนจะต้องนำมาปฏิบัติ และพิจารณาอยู่อย่างเนืองๆเพื่อไม่ให้ตนเองหลงใหลมัวเมาหลงระเริง กับชีวิตที่ไม่มีความแน่นอน เพราะมีความตายรอคอยอยู่เบื้องหน้า

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี – ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐**
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
_____ **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กลุ่มวิชาการณ์ . **ทดลองตาย**. กรุงเทพมหานคร : วัชรินทร์การพิมพ์
คณาจารย์สำนักพิมพ์เลี้ยงเชียง . **นวโกวาท** . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๕.
จำรูญ ธรรมดา. **เนตติฎิปปนิ** กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.
พระไพศาล วิสาโล . **เหนือความตาย : จากวิกฤตสู่โอกาส**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีม ทอง
, ๒๕๔๘.
พศิน อินทรวงศ์ . **อำนาจพลังจิต** . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรมะ , ๒๕๕๕.
พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตินฺโณ) . **การพัฒนาจิต** . กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย ,
๒๕๔๓.
_____ . **สมาธิภาวนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๗
พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) . **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด** .
กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิต, ๒๕๔๘.
พระธรรมสิงหบุราจารย์ (หลวงพ่อดุจฺฉิน ฐิตธมฺโม) . **ทางสายเอก เจริญพระกรรมฐาน ได้อะไร**
กรรมฐานแก้กรรมได้อย่างไร , กรรมฐานแก้ปัญหาชีวิต. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
รุ่งเรือง วิริยะพัฒนาโรงพิมพ์ จำกัด , ๒๕๕๐.
พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** .
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____ . ธรรมเนียมกาย บทเรียนเพื่อศึกษาพระพุทธศาสนาและสร้างสรรค์สังคมไทย .

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๕๓.

_____ . พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ. ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธิ์ , ๒๕๔๔.

ปัญญานันโท . พระพุทธระกัับวิทยาศาสตร์ . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปริมายต์ , ๒๕๕๑.

น.อ. (พิเศษ) ปรีชา นันทาภิวัฒน์ ร.น. . พจนานุกรมหลักธรรมพระพุทธศาสนา .

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๔.

วิทยา ชื่นแสงสว่าง . ชีวิตเป็นสุข. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุรวัดน์ , ๒๕๔๒.

วศิน อินทสระ. โยนิโสมนสิการ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เรือนธรรม, ๒๕๔๕.

ราชบัณฑิตสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒.

ศรีศากยโศก . วิปัสสนากรรมฐาน ตามรอยพระพุทธองค์. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา.

ส. มหาปัญญาภิกขุ . การรู้ธรรมแบบรู้แจ้ง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไยใหม่ , ๒๕๕๐.

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส . ความตาย : พระพุทธเจ้าสอน สตีฟ จอบส์ ปฏิบัติ

กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด , ๒๕๕๕.

ดร.สนอง วรอุไร . ก่อนจิตออกจากร่าง . สมุทรปราการ : ชมมกัถยานธรรม , ๒๕๕๕.